

ISTORIA ȘI TEORIA SISTEMELOR FILOSOFICE ROMÂNEȘTI (ITSFR)

GAR-UM-2019-XII-3.4-1/ 15.10.2019

Workshop

*În cadrul primului workshop, intitulat **Cadrul general al filosofiei sistematice românești**, a fost dezbătută și finalizată metodologia de cercetare, structura volumului, cadrul editorial al acestuia, precum și orientarea generală a celor trei articole științifice de publicat în reviste de specialitate. În cadrul prezentării de mai jos vor fi incluse și rezumate ale rezultatelor cercetării de până acum (care se referă la contribuțiile care țin de prima etapă a proiectului, dar și contribuții realizate în avans în formă quasi-finală), menite să exemplifice aplicarea acestor elemente care țin de modalitatea de desfășurare a activității de cercetare în cadrul proiectului.*

De asemenea, tot în acest workshop au fost discutate elemente care țin de difuzarea și diseminarea rezultatelor cercetării, inclusiv pe pagina web a proiectului. Fiecare dintre participanții la proiect a primit sarcina ca, pe parcursul derulării proiectului, să furnizeze conținuturi pentru această pagină web și să se implice în dezbaterile științifice legate de aceste conținuturi.

Prezentările și dezbaterile s-au referit la contribuțiile de mai jos.

Constantin Rădulescu-Motru (autor CS I Mona Mamulea) – rezumat

*Începând din 1902, cu Știință și energie, C. Rădulescu-Motru începe să-și contureze sistemul filosofic (personalismul energetic), pe care îl expune pe larg în Personalismul energetic, 1927, și îi aduce completări în toate celelalte lucrări ale sale. Rezultat al delimitării critice de Kant și al nevoii de obiectivitate în cunoaștere, sistemul lui C. Rădulescu-Motru este îndatorat îndeosebi evoluționismului (un *Zeitgeist* al epocii care a modelat demersurile junimiștilor, aflați sub influența lui Maiorescu), și energetismului lui Ostwald. Th. Ribot și W. Wundt l-au influențat mai ales la nivelul metodei: aplicarea procedeeleor științifice – obiective și experimentale – la studiul psihicului uman. C. Rădulescu-Motru preia termenul de „personalitate” (el însuși o achiziție a psihologiei) și îl transformă într-un concept filosofic. Cauza primă și ultimă a lucrurilor este energia, care evoluează gradual spre o finalitate numită „personalitate energetică”. Personalismul energetic este știința care cercetează în mod „obiectiv” personalitatea, apelând la metodele științelor naturale și umaniste. Este personalism întrucât pune în centrul realității persoana, pe care o abordează la nivel holistic. Este energetic întrucât persoana este considerată o formă reală de energie. Personalismul energetic este, așadar, un realism fundamentat pe extinderea legii energiei la experiența umană, deopotrivă spirituală și materială. Totul în univers este energie, inclusiv omul și conștiința acestuia – o formă de energie, alături de toate celelalte forme de energie „naturală”. Energia se structurează dublu: pe verticală (deoarece evoluează de la simplu la complex) și pe orizontală (întrucât formele avansate păstrează în componența lor toate elementele achiziționate în stadiile anterioare). Personalitatea, cea mai complexă „unitate de viață” și, totodată, scopul întregii*

evoluții, are o dublă componență: o parte strict biologică (în dependență de mediu) și o parte sufletească (legată de istoria culturii umane). Personalitatea este, astfel, distinctă de individualitate, deși nu se poate constitui decât în prezența acesteia. Prima este legată de planul social, a doua ține de planul biologic. Eul premerge personalității și este un produs al evoluției biologice. Structurarea personalității în timp este graduală, evoluând de la viața biologică la viața socială. Prima treaptă este constituită de „eul emotiv” (homo divinans), livrat sentimentelor anarhice și caracterizat prin „gigantism mistic”. Eul primitiv este expansiv și are tendința de a personifica natura. A doua treaptă este „eul conștiință intuitivă de sine”, caracterizată prin exercițiu logic și „activism practic”. Cu acesta se face trecerea de la personificarea și adorarea naturii la cucerirea acesteia. Dacă așteptările eului mistic se află în afara sa, într-o natură/divinitate atotputernică, așteptările eului-conștiință de sine sunt în interiorul său, în propria capacitate de transformare a naturii. Homo divinans se transformă în homo faber. Eul-emoție generează persoana mistică, în vreme ce eul-conștiință de sine produce persoana energetică. Munca (prin care C. Rădulescu-Motru înțelege orice activitate creatoare) este ceea ce „ridică” eul primitiv la nivelul personalității energetice. Evoluția este de la inferior la superior, dar stadiile evoluate recapitulează stadiile anterioare. Toate formele evoluției, de la eul primitiv la eul social, se regăsesc, în diferite grade, în omul contemporan. În raportul dintre eu și personalitate, eul are întâietate, dar este o supremație strict istorică: personalitatea se „cristalizează” în jurul eului; acesta din urmă este „fermentul” ei. Eul este simțire subiectivă; personalitatea are un caracter obiectiv, social. Cel dintâi este cunoscut prin introspecție, cea de a doua – prin experiență. Când eul și personalitatea se află într-un echilibru perfect (fără ca vreuna dintre cele două să prevaleze asupra celeilalte), apare vocația. Odată personalitatea conturată, eul însuși evoluează la statutul de „eu social” sau „eu-conștiință socială”. Dacă eul intuitiv este anterior personalității, eul-conștiință socială este posterior acesteia. Dimensiunea fundamentală a personalității este activitatea creatoare sau munca. În condițiile în care aceasta din urmă asigură trecerea de la eul primitiv la personalitate, într-o societate există tot atâtea forme de personalitate câte profesioni. Personalitatea este un produs al evoluției naturale care se „cristalizează” în jurul eului; analogia cu cristalizarea mineralelor este sugestivă. La baza personalității se află unitatea sufletească. La baza unității sufletești stă unitatea organică materială (individualitatea). În ciuda acestui fapt, gândirea lui C. Rădulescu-Motru nu este materialistă. „Sufletul” și „materia” sunt două complexe fenomenale inseparabile, două perspective ale uneia și aceleiași realități. Prin urmare, ele se subsumează aceluiași legi. Personalitatea are trei ipostaze esențiale: „personalitatea anarhică” (în care domină eul emotiv cu capriciile acestuia), „personalitatea energetică” (rațională, inovatoare, având școala și cultul muncii) și „personalitatea istorică și etnică” (conservatoare, imobilă, stereotipă). Prima este caracteristică pentru „popoarele puternice” ale Europei; a doua este specifică mediului urban românesc (de tranziție), iar a treia – satului românesc.

Iosif Brucăr (autor CS II Ștefan-Dominic Georgescu) – rezumat

Gândirea lui Brucăr se desfășoară pe două etape și trei coordonate și, deși ca orientare se plasează pe direcții diferite, își regăsește unitatea pe fiecare dintre aceste coordonate. Prima etapă o constituie preocupările legate de ontologie, gnoseologie și istoriografia filosofiei. El se îndreaptă spre modelul științific, acesta trebuind să fie exemplul pentru discursul filosofic; respinge, astfel, speculația care nu ține seama de experiență, dovedindu-se un apărător al raționalismului și pretinzând discursurilor filosofice și științifice să reconcilieze realitatea faptelor cu realitatea ideilor. De aici pornind, Brucăr formulează una dintre principalele sale contribuții, și anume ideea corelatelor. El numește starea de relație ca fiind condiția ontologică, prin excelență, a existenței lucrurilor. Astfel, obiectele nu mai sunt concepute separate și anterioare unei relații, ci chiar inter-relaționarea lor le face posibile. Elaborarea ideii corelatului fundamental, și anume cosmos-om, îi prilejuieste lui Brucăr o incursiune istoriografică în istoria filosofiei, el abordând mai ales filosofia modernă și contemporană. Cercetarea sa are un caracter sistematic și se extinde asupra multor filosofi și orientări: Kant, Bergson, pragmatismul, neo-kantianismul, fenomenologia, Lotze, Spaier, Kuno Fiedler, Ludwig Klages, Wundt, Lévy-Bruhl.

Etapa a doua a creației sale este cea fenomenologică. Brucăr caută, în această perioadă, fundamente pentru cunoaștere și raționalitate și, cu acest prilej, schițează și proiectul său filosofic: filosofia, potrivit concepției sale, a parcurs anumite etape în dezvoltarea ei, pornind de la o atitudine naturalist-pozitivistă, trecând prin criticism și ajungând la fenomenologie. În această a treia etapă a filosofiei, rolul metodei fenomenologice este acela de a găsi, folosindu-se de rațiune ca singura măsură a filosofiei, adevărurile ultime, esențiale.

Unitatea gândirii lui Brucăr este dată, pe o coordonată logic-gnoseologică, de preocuparea găsirii unor fundamente sigure ale cunoașterii. Rolul principal revine aici filosofului, omul de știință nefiind interesat de adevărurile ultime, deoarece activitatea sa este dominată de pragmatism, de găsirea unei utilități și funcționalități a modelelor științifice. Brucăr ajunge astfel la concluzia metafilosofică potrivit căreia filosofia are sarcina de a funda știința, pe aceasta din urmă Brucăr acuzând-o că uită adevărul în favoarea utilului.

Pe o a doua coordonată, la nivelul istoriei și istoriografiei filosofiei caracterul unitar al concepției lui Brucăr este dat de considerarea sistemelor filosofice ca varietate multiplă a unui tip originar de idee sau problemă. Astfel, sistemele filosofice nu mai sunt în evoluție, ci se eternizează, ca imagini ale absolutului, devenind ele însele absolute și adevărate.

O a treia coordonată, dominantă în gândirea lui Brucăr, este cea hermeneutic-fenomenologică. Contribuția lui Brucăr, la acest nivel, o constituie ideea unei noi discipline care să realizeze tocmai recuperarea sistemelor filosofice ca imagini ale absolutului. Brucăr numește această disciplină "filosofia filosofiei" și o consideră hermeneutic-explicativă, ea având rolul de a face mai accesibile sistemele bazându-se pe explicitarea termenilor filosofici, demers care, la rândul său, se fundează pe dezvăluirea — printr-o hermeneutică, deci interpretativ — adevărului din spatele sistemelor.

Ca influențe receptate, este de menționat, în primul rând, criticismul kantian, Brucăr contribuind astfel la afirmarea raționalismului în cunoaștere. Brucăr pune accent pe rolul activ

al subiectului în actul cognitiv, dar se distanțează de idealismul transcendent datorită influenței lui Hermann Lotze. De la acesta preia structura trihotomică a domeniului filosofic: problema ontologică, problema cosmologică și problema epistemologică, nivelul ontologic având caracter primar. Reconsiderarea onticului, în opoziție cu epistemologismul kantian, îl apropie astfel pe Brucăr de Lotze.

Dan A. Bădărău (autor CS II Ștefan-Dominic Georgescu) – rezumat

Dan Bădărău a avut o activitate profesională vastă, fiind preocupat de discipline și teme filosofice foarte variate, de la metafizică, logică și teoria cunoașterii până la istoria filosofiei și psihologie. A fost un raționalist, descendent al tradiției maioreștiene. Domeniul predilect de cercetare l-a constituit logica, de care s-a preocupat pe parcursul întregii sale activități. A fost adeptul logicii tradiționale, dar nu a desconsiderat logica simbolică sau pe cea dialectico-speculativă. De fapt, a încercat să arate importanța stabilirii unor relații strânse între aceste trei tipuri de logică, susținând că fiecare dintre ele are un rol bine determinat și că ignorarea uneia are consecințe negative asupra logicii în ansamblul său. Dan Bădărău a vorbit despre o logică dialectică, pe care nu a elaborat-o, dar a folosit-o în interpretările pe care le dă scrierilor aristotelice, mai ales Categoriilor. Opera stagiritului a avut o influență semnificativă asupra concepției lui Dan Bădărău, foarte multe dintre studiile sale având teme preluate din filosofia lui Aristotel, sau fiind sub influența acestuia.

Istoria filosofiei a fost un alt domeniu de cercetare preferat de Dan Bădărău. A elaborat studii despre Aristotel, Pascal, Newton, d’Holbach, Montesquieu, Montaigne, Locke, Candillac, Schopenhauer, Charles Fourier, Vasile Conta și Theodor Diamand și monografii ample despre Dimitrie Cantemir și Leibniz. A tradus lucrarea Sistemul naturii a lui d’Holbach și a elaborat studii introductive ale unele ediții ale operelor lui Aristotel, Leibniz, Locke, Candillac, Montesquieu, Montaigne. Ulterior, aceste studii au fost reunite în volumul Din istoria filosofiei universale. A alcătuit și un studiu mai amplu despre contribuțiile românești la filosofia naturalistă. A publicat studii în mai mult lucrări colective (Philosophes roumaines contemporains, Studii de materialism dialectic, Recherches sur l’Organon). A fost colaborator la “Revista de filosofie”, “Viața Românească”, “Revue philosophie de la France et de l’etrangere”, “Minerva”, “Însemnări ieșene”, “Ethos”, “Cercetări filosofice”, “Analele Academiei Române”, “Acta logica”, “Analele Universității C. I. Parhon”, “Iașiul literar”, “Analele Universității București”, “Revue roumaine des sciences sociales”, “Probleme de logică”. În cadrul concepției sale despre istoria filosofiei o permanență o constituie utilizarea dialecticii hegeliene și marxiste în interpretarea concepțiilor filosofice abordate.

Dan Bădărău s-a ocupat și de metafizică, susținând, în prima parte a creației sale, monismul spiritualist și criticând dualismul și monismul materialist. Ulterior s-a dovedit un adept al naturalismului și materialismului dialectic de factură marxistă, fapt care se află în concordanță cu considerațiile sale prioritare la logica dialectică. În ce privește teoria cunoașterii a fost, de la bun început, un adept al realismului, iar în psihologie a criticat concepția asociaționistă și a susținut dualismul fizic–psihic, argumentând în favoarea distingerii

acestor două planuri. A elaborat și unele studii de metafizică, în care a pledat pentru stabilirea unor relații clare între știință și filosofie refuzând reducționismul și arătând necesitatea fixării unui concept precis al filosofiei și a unui domeniu bine delimitat al acesteia.

În ansamblul său, concepția lui Dan Bădărău a evoluat de la o perspectivă raționalist-idealistică – în unele lucrări de tinerețe – la una naturalistă și materialist-dialectică, în perioada târzie a creației sale. În majoritatea interpretărilor și contribuțiilor personale de după 1944 valorifică perspectiva materialist-dialectică, și aceasta mai ales în ce privește logica – domeniu predilect al activității sale – în cadrul căreia a susținut necesitatea interpretării dialectice a logicii tradiționale.

Dimitrie Cuclin (autor CS II Ștefan-Dominic Georgescu) – rezumat

Gândirea filosofică a lui Cuclin se desfășoară pe două coordonate: metafizică și estetică. Cele două sunt însă strâns legate: în estetica sa, el mută domeniul muzical de pe terenul acustic pe cel funcțional și consideră cvinta ca unitate de măsură funcțională; în ceea ce privește metafizica, el identifică nemurirea ființei individuale cu funcționalitatea și valoarea acesteia la nivel social, aceasta constituind una dintre axele de sprijin pentru sistemul său, care este construit pe o structură pentadică. Cuclin operează cu o dialectică în cinci timpi care îl va conduce și la ideea unei logici aparte, ruptă de rațiune și în vecinătatea absurdului, a absolutului, adevărului și esenței transcendente. Cuclin este permanent interesat de găsirea adevărului: „... ce poate să intereseze mai mult decât adevărul ...?”. Consideră că manifestarea obsesiei adevărului este simptomul care garantează existența acestuia. Creația sa, despre care afirmă că este „... în primul rând, filosofică ...”, este dominată de ordinea muzicală impusă de triada adevăr, frumos, bine. Artă, dar mai ales muzica, este o manieră de realizare a acestei triade. De fapt, Cuclin consideră că există o singură artă, muzica: „... nu există o artă a sunetelor, altă artă a culorilor, altă artă a formelor, a construcției, a cuvântului; ci una și aceeași artă, una și aceeași muzică (...), realizată cu mijlocul cuvântului în literatură, cu mijlocul construcției în arhitectură ...”. Muzica, diferită de arta formelor sonore în mișcare, trăiește prin sunete fizice numai dacă acestea poartă funcțiuni armonice-psihice. Miracolul muzical nu este în sunete, ci dincolo de ele. Sunetul este purtătorul de funcțiuni cel mai adecvat, având aceeași structură cu psihicul omenesc, deci și o legătură directă cu acesta. Funcțiunea este definită ca grad de mișcare sufletească, spre bucurie sau durere, iar muzica este arta, știința și filosofia acestei funcțiuni, având rolul coordonării mișcării sufletești. Evoluția omului este evoluția sensibilității muzicale, pornind de la simpla reacție față de sunetul brut și trecând prin etapa în care muzica era sclava altor arte (dansul, creația literară), spre starea spirituală, în care muzica este simțită ca funcționalitate, ca mișcare între durere și fericire. Caracterul funcțional este extins la nivelul Universului, limbajului, care este purtător de funcțiuni psihice, și al sufletului. În aceste condiții, Cuclin consideră ca sunetul muzical și ființa vie au o notă comună, organizarea conform armoniei unitare muzicale. Denaturarea fenomenului muzical, ruperea armoniei lui, duce la denaturarea gândirii și a lumii.

Construcția sistemului filosofic al lui Cuclin pornește de la cuplul esență–substanță, fiecare membru fiind modul de ființă al celuilalt. Cuclin afirmă că nimic nu poate exista fără contrariul său. Primul moment al sistemului îl constituie un fel de subsistență primară, ceva de natura magnetismului, plasat la nivelul posibilului, inconceptibil rațional. Al doilea cuplu este inefabil–psihic, rezultat al propensiunii spre plasticitate, spre consistența de „masă” a primului moment. Cuclin vorbește aici despre puterea creatoare a artistului și despre facultatea sensibilă a consumatorului de artă, prin care se poate ajunge la conținutul inefabil. Din sinteza primelor două momente se naște un al treilea, cuplul suflet–corp, ființa ca atare, sufletul fiind conținutul, iar corpul forma acestei ființe, sau a vieții ca atare. Unitatea superioară a primelor trei cupluri, ce corespunde, pe un alt plan, comportamentului creator, este al patrulea moment, cuplul concepție–realizare. Geniul corespunde factorului de concepție, care constituie nucleul sufletesc căruia talentul, ce corespunde factorului de realizare, îi exploatează la maxim energiile vitale, mulându-l pe o anume formă, în vederea creației. Ultimul cuplu este idee–construcție. Ideea este creația adevărată, revelația ce păstrează misterul esenței, inefabilului, sufletului și concepției, și este dublată de construcție care, la rândul ei, implică substanțialul și efortul psihic și trupesc al realizării. Rezultatul acestui sistem este opera de artă autentică, mai ales cea muzicală. Creația, consideră Cuclin, este cea mai înaltă stare, a progresului nelimitat și anticipativ al viitorului. Legat de acest progres nelimitat, Cuclin consideră că esteticul, care nu există ca atare, are coordonatele Frumosului; ființa frumosului este vie, în perpetuu progres și în permanentă amplificare. Astfel, coordonatele esteticii se articulează, la nivelul creației și frumosului, pe trei dimensiuni: psihologia materialului științific („cu ce crezi?”); logica proprie construcției artistice („cum crezi?”); etica scopului filosofiei („pentru ce crezi?”). Influențele receptate de Cuclin, la nivelul gândirii sale filosofice, sunt mai puțin evidente. Contribuțiile sale sunt, mai degrabă, originale și mai puțin rezultate ale unei tradiții. Preia de la Vincent d’Indy ideea caracterului funcțional al muzicii, oarecum împotriva viziunii din acea perioadă. Recunoaște explicit influența lui Pythagoras, care a descoperit ordinea corectă a sunetelor muzicale în cadrul gamei. În metafizica sa se pot identifica aspecte ce par a-l apropia de vitalism, precum ideea de forță animică, aceasta fiind cea care alcătuiește și menține universul și pe om. Un interes major însă pentru Cuclin este reînvierea spiritualității dacice. El scrie că „Muzica mea reprezintă renașterea spiritului muzical dacic”. Consideră că dacii sunt descendenți ai unei seminții perfecte, inerent muzicale, și că „în rădăcinile românilor tronează Zalmoxe. Prin Zalmoxe, nemurirea. Prin nemurire, funcțiunea. Prin funcțiune, etica. Prin etică, viața. Prin viață, infinitul. Prin infinit, eternitatea”. Spre deosebire de alte seminții, religia dacă și ideea nemuririi le erau proprii dacilor, neimportate. Nemurirea era integrată ființei lor. Românii ar putea fi o nație pilduitoare pentru alții dacă și-ar aminti de originea lor, adică de daci, considerați de Cuclin cea mai spirituală seminție.

Alexandru Bogza (autor CS II Sergiu Bălan) – rezumat

Opera filosofică a lui Bogza, rămasă nepublicată în cea mai mare parte a sa, constă în principal dintr-un sistem filosofic bazat pe o logică inspirată de legile armoniei muzicale, expus

în lucrarea *Realismul critic*, ce însumează peste 4000 de file de manuscris (dintre care au fost publicate: un volum însumând circa 500 de file selectate de către Constantin Noica, apărut în 1982, sub îngrijirea lui Al. Tănase și Al. Boboc la Editura Științifică, un volum (295 file) conținând partea de logică, apărut în 2005 la Editura Academiei, ediție îngrijită de S. Bălan și câteva fragmente inedite publicate de către Al. Surdu)

În *Realismul critic*, Bogza proiectează un sistem categorial pentadic. El construiește modelul unui „Univers oscilatoriu”, care anticipează în mod surprinzător ipoteza big bang – big crunch, care propune imaginea unui Univers aflat într-o expansiune urmată de o mișcare inversă, de condensare. Pentru a întemeia principial acest model, la baza noii concepții filosofice trebuie să se afle o nouă logică, dialectico-speculativă, singura care poate funda un discurs științific despre procesualități și totalități, precum și despre situații ce reprezintă transcendența spațio-temporală. Aceasta va fi logica Realismului critic. Logica dialectico-speculativă propusă de Bogza are la bază conceptele „antipolare” de real pur și opoziție pură, niște principii originale (al echivalenței și al producerii), în baza cărora autorul construiește un model al devenirii universale, după o schemă dialectică pentadică. Orice logică speculativă are la bază categoriile, concepte de maximă generalitate. În cazul logicii Realismului critic, conceptul central este acela de real pur, cu corelativul său, opoziția pură. Conceptul de real pur are la bază o interpretare originală a modului cum este afectată sensibilitatea, bazată, după cum observă Noica, pe „o constatare aproape la îndemâna oricui, și totuși surprinzătoare, aceea că încetarea senzației este și ea o senzație”.

Kant consideră că această afectare a sensibilității are la bază numai acțiunea asupra simțurilor a „lucrului-în-sine-pentru-noi” și prin aceasta separă sensibilitatea de intelect, care nu este supus în mod direct acestei acțiuni. După părerea lui Bogza, însă, sensibilitatea este afectată și de încetarea acțiunii obiectului asupra simțurilor, care ar determina o nouă senzație. Și dacă perceperea unei acțiuni a obiectului înseamnă principial perceperea unei opoziții (între subiect și obiect), atunci încetarea ei înseamnă încetarea perceperei acestei opoziții. În acest punct, procedând la o idealizare, filosoful român introduce noțiunea de real pur, care denumește lipsa absolută a oricărei opoziții, concepută de către gândire printr-o absolutizare a lipsei relative de opoziție pe care o percepe sensibilitatea. Conceptul corelativ al realului pur este opoziția pură, opoziția absolută, între ele găsindu-se un raport de contrarietate dialectică, de antilogie, care la Bogza poartă numele de raport de antipolaritate. Dacă ar fi să le încadrăm într-o schemă categorială, aceste concepte ar sta pentru ceea ce numim transcendență, ceea ce e dincolo de existență, de natură. Existența este denumită prin sinteza acestor două concepte antipolare, opoziția în sânul realului, concept denumit de Bogza „interpolar”.

Momentele devenirii, conform acestei scheme dialectice pentadice, sunt totdată categoriile fundamentale ale sistemului pentadic al lui Bogza: 1) non-opoziția sau realul pur, 2) opoziția progresivă, 3) opoziția pură, 4) opoziția regresivă și 5 = 1) realul pur. Acest model reprezintă mecanismul după care are loc devenirea în toate planurile, atât în acela al existenței, cât și în acela al gândirii, astfel că vom întâlni în toate domeniile aceleași legi ale evoluției.